

Алег Латышонак:

«Краіна Беларусь існуе з XVI стагоддзя»

Тайна Белай Русі разгадана. З XIII да XVI стагоддзя гэта назва «вандравала» па Усходняй Еўропе, пакуль не спынілася пад Полацкам і не пачала адтуль пашырэнне да Нёмана, Дняпра і Прыпяці. Пра акалічнасці замацавання за нашай радзімай імя Белая Русь і з'яўлення на этнічнай карце свету ўласна беларусаў у эксклюзіўным інтэрв'ю «Беларускай думцы» раскажаў доктар гістарычных навук старшыня Беларускага гістарычнага таварыства ў Польшчы Алег ЛАТЫШОНАК.

– Што прымусіла Вас заняцца вывучэннем паходжання назвы Белая Русь?

– Мне як беларусу проста цікава было, чаму мая краіна называецца Беларуссю і чаму я – менавіта беларус.

– Калі ўпершыню з'явілася назва Белая Русь і на якія землі яна пашыралася?

– Словазлучэнне Белая Русь першы раз сустракаецца недзе каля 1260 года ў складзеным па-лацінску ананімным геаграфічным трактате «Апісанне зямель» (Descriptiones terrarum). Дакладна вызначыць землі, якія ахоплівала згаданая ў ім Alba Ruscia немагчыма. Аўтар, безумоўна каталіцкі місіянер, расказвае пра падзеі, звязаныя з хрышчэннем балцкіх народаў і каранаваннем Міндоўга. Мяркую, улічваючы гэты кантэкст, пад Белай Руссю ў «Апісанні зямель» маюцца на ўвазе старажытнарускія землі, сумежныя з Літвой і Яцвягіяй, ад Драгічына над Бугам да Полацка.

– Даследчык Алесь Белы некалькі гадоў таму апублікаваў падобную да Вашай работу пра паходжанне назвы Белая Русь, у якой сцвярджае, што яна прыйшла з Заходняй Еўропы спачатку на абшары сучаснай Расіі, а потым ужо на Беларусь, а замацавалася канчаткова за нашай Бацькаўшчынай толькі ў канцы XIX стагоддзя...

– Алесь Белы лічыць, што Белай Руссю спярша называлі Вялікі Ноўгарад, але няма ніякіх непасрэдных доказаў гэтага. Затое вядома, што венгры называлі «зям-

лёй белых русінаў» Галічыну ўжо ў пачатку XIV стагоддзя, калі не раней. З часам заходнія еўрапейцы «пашыралі» «Белую Русь» штуром далей на ўсход, ажно да Вяткі, дзе быццам бы стаяла Залатая Баба, ледзяны ідал, які азначаў канец еўрапейскага свету. Цікавае сведчанне пакінуў польскі храніст Ян Чарнкоўскі: пад 1383 годам ён занатаваў, што Кейстут замкнуў Ягайлу «ў крэпасці Белай Русі, якая называецца Полацк». Гэта самая старая нататка, у якой назва Белая Русь без ніякіх сумненняў адносіцца да сённяшняй Беларусі.

Але і для Белага, і для мяне, і для ўсіх, хто займаецца гісторыяй, няма сумненняў, што назва Белая Русь замацавалася на тэрыторыі сённяшняй паўночна-ўсходняй Беларусі толькі пад канец XVI стагоддзя – аkurat пасля таго, як у 1579 годзе кароль Стафан Баторый вярнуў Полаччыну Вялікаму княству Літоўскаму.

– Чаму менавіта гэта падзея прадвызначыла замацаванне назвы Белая Русь за азначаным рэгіёнам?

– Рэгіён Падзвіння і Падняпроўя ў ВКЛ раней называўся проста Руссю. Чытачу, выхаванаму ў расійскай традыцыі, цяжка ў гэта паверыць, але нашы продкі не толькі Маскву, але і Кіеў у «сваю» Русь не ўключалі. А назву Белая Русь першапачаткова выкарыстоўвалі іншаземцы, каб адрозніць «нашу» Русь ад іншых тэрыторый з назвай Русь.

– Такім чынам, з якога часу правамерна гаварыць пра існаванне хай сабе не дзяржавы, але «краіны Беларусь» –

тэрыторыі, якую ўспрымалі як Беларусь і яе жыхары, і суседзі?

– «Краіна Беларусь», або «Белая Русь», «беларускія краіны, край», існуе з канца XVI стагоддзя. Пачаткова ўключала Полацкае і Віцебскае ваяводства ВКЛ, пасля да яе было далучана Смаленскае ваяводства, вернутае ў пачатку XVII стагоддзя ад Масквы. У сярэдзіне XVII стагоддзя ў гэтую «Белую Русь» ўключылі яшчэ Гомель і Мазыр, а на поўначы – Глыбокае і Браслаў. Такім чынам, тагачасная Беларусь ахоплівала сучасныя Віцебшчыну, Магілёўшчыну і Гомельшчыну. Галоўным горадам гэтай «Белай Русі» быў Магілёў, адзін з сямі гарадоў Рэчы Паспалітай і адзін з двух у ВКЛ (разам з Вільняй), які меў права дэлегаваць паслоў на сойм Рэчы Паспалітай.

– А як назва Белая Русь замацавалася на гэтай тэрыторыі?

– На працягу ўсяго XVII стагоддзя з’яўляліся ўсё новыя царкоўныя, адміністрацыйныя і вайсковыя адзінкі, якія мелі ў назве слова «беларускі». У 1623 годзе з’яўляецца Беларуска правінцыя ордэна дамініканцаў, пасля – Беларускі архідыяканат у Абольцах Аршанскага павета і, нарэшце, беларускі суфраган – памочнік віленскага біскупа для кіравання справамі на Белай Русі. Не пазней за 1631 год беларускім сталі называць праваслаўнага мсціслаўскага, аршанскага і магілёўскага епіскапа. А яшчэ ў першай палове XVII стагоддзя існаваў кальвінісцкі Беларускі дыстрыкт, які ахопліваў Мінск і Койданава. Вось толькі ўніты не мелі сваёй беларускай царкоўна-адміністрацыйнай адзінкі.

Цікавае сведчанне паніну польскіх храніст Ян Чарнкоўскі: пад 1383 годам ён занатаваў, што Кейстут замкнуў Ягайлу «ў нрэпасці Белай Русі, якая называецца Полацк». Гэта самая старая нататна, у якой назва Белая Русь без ніякіх сумненняў адносіцца да сённяшняй Беларусі.

НАША ДАСЬЕ

ЛАТЫШОНАК Алег.

Нарадзіўся ў 1957 годзе ў г. Эльбланг (Польшча). У 1965 годзе пераехаў у Беласток. У 1980 годзе скончыў гісторыка-філасофскі факультэт Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве. У 1982 годзе арыштаваны за ўдзел у падпольным руху «Салідарнасць», восем месяцаў правёў пад арыштам.

У 1992–1994 гадах – старшыня Галоўнай рады Беларускага дэмакратычнага аб’яднання, адзінай партыі нацыянальнай меншасці ў Польшчы. З 1993 па 1997 год працаваў журналістам тыднёвіка «Ніва».

З 1996 года – старшыня Беларускага гістарычнага таварыства ў Польшчы. У Тарунскім ўніверсітэце імя Мікалая Каперніка абараніў кандыдацкую (1996) і доктарскую дысертацыі (2007).

У 1997–1998 гадах – выкладчык кафедры беларускай культуры Беларускага ўніверсітэта.

З 2008 года працуе на кафедры міжнародных адносін Інстытута гісторыі Беластоцкага ўніверсітэта, прафесар.

З 1677 года функцыянавалі так званыя беларускія суды на дзяржаўнай мяжы з Масквой – гэтыя ўстановы разглядалі парушэнні ў памежнай зоне. У 1765 годзе была створана Беларуска мытная акруга з магілёўскай, віцебскай, глускай і полацкай мытнямі.

Першую беларускую вайсковую адзінку стварыў у 1654 годзе шляхціц з-пад Пінска Канстанцін Паклонскі. Ён спярша далучыўся да запарожскага гетмана Багдана Хмяльніцкага, а пасля перайшоў на бок Масквы і падгаварыў жыхароў Магілёва здацца цару Аляксею Міхайлавічу. Пасля гэтага абвясціў сябе беларускім палкоўнікам і пачаў арганізоўваць шматтысячны Беларускі казацкі полк. Паклонскі, відаць, думаў пра нейкую аўтаномію Белай Русі ў складзе Маскоўскай дзяржавы, але не меў дастатковай падтрымкі з боку насельніцтва і вярнуўся на бок Рэчы Паспалітай. Вялікі гетман літоўскі Януш Радзівіл назначыў яго палкоўнікам над беларускімі краямі. А Беларускі полк застаўся ў Магілёве і дапамог магілёўцам знішчыць зімой 1654–1655 гадоў армію ВКЛ у час няўдалай аблогі ёю горада.

З пачатку XVIII стагоддзя вядома Беларуска партыя, або дывізія, – групоўка войскаў ВКЛ пад камандаваннем беларускага рэгіментара (намесніка гетмана). У сярэдзіне XVIII стагоддзя была дадаткова заснавана пасада рэгіментара беларускага памежжа.

Белая Русь, такім чынам, мела характар не толькі геаграфічнага рэгіёну, але і квазідзяржаўнай адзінкі, адметнай не столькі ад Літвы, колькі ад Вялікага княства Літоўскага, паколькі можна было сустрэць напісанні «Літва і Белая Русь», «Вялікае княства Літоўскае і Белая Русь».

У сярэдзіне XVII стагоддзя «Белая Русь» стала фактам і фактарам у палітыцы. Калі ў 1655 годзе маскоўскі цар Аляксей Міхайлавіч абвясціў сябе «гаспадаром на Белай Русі», то польскі кароль Ян Казімір таксама стаў тытулаваць сябе «вялікім князем беларускім».

– А хто быў першы, які назваў сябе беларусам?

– Як ні дзіўна, гэта персана вызначана дакладна. Саламон Рысінскі ў 1586 годзе запісаўся беларусам (у аўтарскай, грэка-лацінскай форме Leucorussus) ва ўніверсітэт у Альтдорфе. Ён таксама першы назваў

Беларусь (Leucorossia) сваёй радзімай. Рысінскія паходзілі з Рысіна Полацкага ваяводства (цяпер тэрыторыя Пскоўскай вобласці Расіі), але Саламон нарадзіўся ў Кабыльніках Віцебскага ваяводства (цяпер Віцебская вобласць). Рысінскі быў пратэстантам-кальвіністам, выдатным лацінамоўным літаратарам і мовазнаўцам, але славу прыдбаў перш за ўсё як фалькларыст. Беларусаў вучоны-паэт адрозніваў як ад славянамоўных літоўцаў, так і ад маскоўцаў. Самавызначэнне Рысінскага як беларуса мела, здаецца мне, этнічны характар. Беларусаў ён лічыў між тым «сарматамі», што ў тэрміналогіі той эпохі магло азначаць як палякаў, так і ўвогуле славян. І ўсё гэта не перашкаджала Рысінскаму быць патрыётам ВКЛ. Яго спосаб мыслення пра нацыянальнасць, безумоўна, характэрны для Новага часу. Магчыма, беларусы некалі ацэняць гэту постаць і паставяць помнік першаму свядомаму беларусу.

– **Некалі была адзіная Русь, і раптам з’явіліся Вялікая, Малая, Белая, а яшчэ Чырвоная ды Чорная. Чаму на сучаснай карце засталася, аднак, толькі Белая?**

– Заўважу, што адзінства Старажытнай Русі было даволі ўмоўнае, хоць іншаземцы ўспрымалі яе як адно вялікае цэлае.

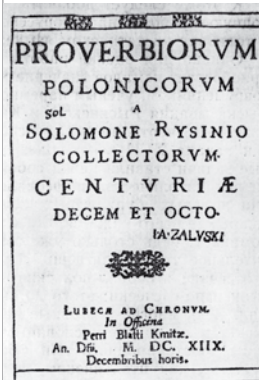
Усе назвы – Вялікая, Малая, Белая, Чырвоная, Чорная Русь – паходзяць з заходне-еўрапейскіх пісьмовых крыніц. Назвы Вялікая Русь і Малая Русь звычайна звязваюць з падзелам рускіх зямель на дзве мітраполіі, кіеўскую і галіцкую. Першую называлі ў Канстанцінопалі Вялікай Руссю, а другую – Малой. Але яшчэ раней сваё Галіцка-Уладзімірскае княства назваў Малой Руссю яго ўладар Юрий II (Баляслаў Трайдзеневіч). Для палякаў суседняя Галічына была найважнейшай часткай Русі, і таму заходнія суседзі проціпастаўлялі яе ўсёй іншай Русі. У другой палове XVI стагоддзя польскі гісторык Мацей Стрыйкоўскі назваў Галічыну Чорнай Руссю, а яго калега Марцін Кромер – Чырвонай. Апошняя назва прыжылася сярод палякаў надоўга: гісторыкі карыстаюцца ёю па сённяшні дзень. Пры гэтым трэба сказаць, што абедзве назвы былі прыдуманы немцамі яшчэ раней за палякаў, але ніякага канкрэтнага зместу ў сабе не мелі. Гэта былі проста літаратурныя гульні вакол назвы Русь. Малой Руссю неўзабаве пасля Берасцейскай уніі 1596 года сталі

назваць у Рэчы Паспалітай усе яе рускія землі, як польскія, так і літоўскія. Самі ж праваслаўныя русіны выкарыстоўвалі і такую назву, шукаючы падтрымкі ў Маскве, якую адпаведна з абставінамі пачалі называць Вялікай Руссю. Да таго часу маскоўцы нават і не здагадваліся, што жывуць у нейкай Вялікай Русі!

Чорная Русь шукала сабе месца найдаўжэй, «вандруючы» ад Галічыны да Масквы, пакуль у 1622 годзе папскі нунцый у Рэчы Паспалітай Косма дэ Торэс не назваў так заходнюю частку сённяшняй Беларусі. Аднак Чорнай Русі ў рэчаіснасці ніколі не існавала, яна ніколі не мела вызначаных межаў. Я не знайшоў ніводнага сведчання, каб хто-небудзь напісаў, што Чорная Русь – яго краіна. Назваў Малая і Чырвоная Русь не прынялі ідэолагі новай украінскай нацыі, паколькі першае найменне адчувалі як прыніжальнае, а другое ўспрымалі як пакінутае палякамі. Засталася на карце толькі Белая Русь, бо гэта самая прыгожая назва з усіх. Прычым я кажу не пра свой густ, а пра навукова сцверджаную сімволіку колераў. У індаеўрапейскіх мовах белы колер азначае штосьці найвышэйшае, чысціню, дабрывню. Як ні глядзі, Белая Русь – з усіх найлепшая.

– **Дазволю сабе зрабіць рэмарку, спаслаўшыся на аўтарытэт Вячаслава Насевіча, які ў каментарыях да «Вялікага гістарычнага атласа Беларусі» канстатуе шматзначнасць тэрміна «рускі» ў часы сярэднявечча: «Праваслаўнае насельніцтва Беларусі лічыла «рускімі» менавіта сябе, а выхадцаў з Маскоўскай дзяржавы ўспрымала як «маскоўцаў». Тыя ж, у сваю чаргу, сябе лічылі «рускімі», а жыхароў ВКЛ – «ліцвінамі». Між тым польскі гісторык Генрык Пашкевіч, здаецца, абгрунтавана давёў, што назва Русь – не этнонім, а канфесіён, што абазначае найперш праваслаўных людзей Усходняй Еўропы. Мо вытокі нашай нацыянальнай ідэнтычнасці ў праваслаўнай рэлігійнасці? І як тады быць з нашымі каталікамі?**

– Спачатку ўдакладню: думка аб тым, што пачаткова «русіны» азначала – праваслаўныя, належыць беларускаму гісторыку Вацлаву Ластоўскаму. Магчыма, пашырэнне акрэслення «рускі» сапраўды звязана з пашырэннем праваслаўя сярод

Вокладка кнігі «Польскія прыказкі» Саламона Рысінскага – зборніка мясцовага фальклору з тлумачэннямі на латыні і з прыведзенымі паралелямі з нямецкай і італьянскай моў. Любчанская друкарня П.Б. Кміты. 1618 год

шматэтнічнага насельніцтва Усходняй Еўропы, але ж Пашкевіч пісаў пра раньне сярэднявечча. Нельга ігнараваць і знешнепалітычны фактар, напрыклад, адносна Галіцка-Уладзімірскага княства. Тут тэрмін «Русь» як саманазва прымаецца ў XIV стагоддзі пад уплывам заходніх суседзяў. Раней галічане ўжывалі тэрмін «рускі» да жыхароў «уласна Русі». «Рускі» князь лічыўся прыхаднем з Кіева, такім самым іншаземцам, як, скажам, венгерскі кароль.

Або яшчэ адзін красамоўны факт. Для сваіх суседзяў жыхары Полацкай зямлі былі спачатку перш за ўсё крывічамі. І толькі калі над Дзвіной з'явіліся немцы, ім, як лаціннікам, проціпастаўляюцца русіны з Полацка і Смаленска, аб чым і пісаў Ластоўскі. Такім чынам, у XIII–XIV стагоддзях пад уплывам знешнепалітычных абставін (венграў і палякаў на захадзе ды немцаў і шведаў на поўначы) фарміруецца пачуццё рускай супольнасці, шырэйшае за дынастыю і царкву.

Калі рускія землі былі падзелены паміж Літвой і Масквой, узніклі дзве розныя Русі. Продкі беларусаў і ўкраінцаў жыхарамі Русі лічылі толькі сябе, а ўсходніх суседзяў – маскоўцамі. Маскоўцы ж лічылі сябе Руссю, а нашых – літоўцамі. Толькі ў XVII стагоддзі сённяшніх беларусаў і ўкраінцаў сталі называць «беларусцамі».

– **І «літоўцы», і «маскоўцы» лічылі сябе «рускімі», вызнавалі праваслаўную веру. Гэта аб'ядноўвала продкаў усіх усходнеславянскіх народаў. Як Вы ставіцеся да пошукаў асноў ідэнтычнасці ў рэлігійнай сферы?**

– Праваслаўе было адным з істотных элементаў ідэнтычнасці большасці продкаў сённяшніх беларусаў. Сёння ж большасць беларусаў – атэісты. Я сам доўгі час быў праваслаўным атэістам (лічу такое спалучэнне няспрэчным, паколькі яно перадае захаванне рэлігійнай традыцыі). Хоць адна мая бабуля каталічка, а другая – баптыстка. У такой нацыі, як беларуская, веравызнанне павінна быць прыватнай справай кожнага чалавека. Спробы аб'яднання на якой-небудзь рэлігійнай глебе, як вучыць гісторыя, заўсёды ў нас заканчваліся яшчэ большым раз'яднаннем.

– **На якіх кітах тады павінна трымацца беларуская нацыянальная ідэя?**

– На мове і гісторыі, якую я разумею як супольны лёс. Тут нічога новага не прыду-

маеш. Бывае, што рэлігія дапамагае адрозніцца ад іншых народаў, як каталіцызм адрознівае ірландцаў ад англічан. Але паколькі беларусы праваслаўныя (або праваслаўныя атэісты), як і 120 мільёнаў расіян ды 45 мільёнаў украінцаў, то на праваслаўі ў нацыянальным сэнсе нічога не пабудуеш. Большасць нашых каталікоў і так у найбліжэйшай будучыні застануцца палякамі, хоць родная мова для іх – беларуская. Дарэчы, вельмі істотным фактарам адметнасці беларусаў з'яўляецца наяўнасць сярод нашага народа значнай грамады каталікоў.

– **У старажытнасці вызначэнне «рускі» мела канфесіянальны характар і асацыявалася з праваслаўем, усходнехрысціянскім веравызнаннем. У той жа час пад «ліцвінамі» разумеліся нашчадкі тых, хто ў свой час прыняў каталіцызм. Увогуле, якую ролю каталікі адыгралі ў беларускім этнагенезе?**

– Тэрмін «рускі» ўжо ў XVI стагоддзі страціў канфесіянальнае значэнне. Каталіком быў самы выдатны «рускі» мысліцель таго стагоддзя – Францыск Скарына. На мой погляд, нашы каталікі нават неабходныя дзеля таго, каб беларусы не расплыліся ў «вялікім рускім моры».

Беларускія каталікі даволі рознага паходжання, сярод іх не толькі нашчадкі літоўцаў. Ніхто не падлічыў

дакладна, колькі ўніятаў (беларусаў па паходжанні) перайшлі ў XIX стагоддзі ў каталіцызм. Крыніцы XIX стагоддзя гавораць, прынамсі, пра сотні тысяч уніятаў, якія, каб не стаць праваслаўнымі, перайшлі ў каталіцтва. Згадаем хоць бы Францішка Багушэвіча, сярод продкаў якога па маці былі ўніяты, або Яна Баршчэўскага, уніяцкага паповіча, які прытвараўся шляхціцам і каталіком.

– **На чым грунтуецца ідэнтыфікацыя жыхароў Беласточыны: чаму адны лічаць сябе беларусамі, а іншыя – палякамі? Якія, паводле Вашых назіранняў, існуюць адрозненні ў нацыянальнай самасвядомасці беларусаў Польшчы і палякаў Гродзеншчыны?**

Герб князя Фёдара з Белай Русі і гаспадара Смаленска, адлюстраваны ў Хроніцы Рыхенталя (трэці зверху). 1418 год

– Як паказваюць даследаванні, права-слаўе перастала быць этнавызначальным фактарам на Беласточчыне, хоць беларусамі дэкларуюць сябе амаль выключна праваслаўныя. Той, хто прызнае сябе палякам, але пры гэтым праваслаўным, зыходзіць з факту пражывання ў Польшчы. Зрэшты, тыя сучасныя грамадзяне, чые продкі яшчэ лічылі сябе беларусамі, ужо сапраўдныя палякі – па мове, культуры і выхаванні, што асабліва відавочна сярод маладых гараджан. Але беларусы Беласточчыны, на мой погляд, маюць крыху іншы менталітэт, чым суродзічы ў Беларусі. Яны больш самастойныя, самадысцыплінаваныя і адкрытыя, але розніца, на жаль, невялікая. На жаль, бо нам бракуе еўрапейскасці і ўласцівай палякам прывязанасці да свайго роднага, нацыянальнага.

У той жа час беластоцкія беларусы арыентуюцца на сваю малую бацькаўшчыну – Беласточчыну. А вось палякі Беларусі глядзяць не на Гродна або Мінск, а на Варшаву. І ўсё ж палякі на Гродзеншчыне больш падобныя да беларусаў, чым да палякаў з Польшчы. Відаць, вызначае ўсё тут супольнае з беларусамі паходжанне.

– **Маскоўская даследчыца Аксана Солапав (дарэчы, сама беларуска) ужо шмат гадоў назірае за расійскімі беларусамі і заўважае, што паміж імі і ўласна рускімі існуе самая малая дыстанцыя ў параўнанні з іншымі нацыянальнасцямі. Здаецца, гэта невыпадкова. А вось да каталікоў сярод праваслаўных беларусаў на бытавым узроўні захоўваюцца адносіны як да «палякаў». Гэта Вам не здаецца праблемай?**

– Безумоўна, паміж сённяшнімі беларусамі і рускімі існуе самая малая дыстанцыя ў параўнанні з іншымі нацыянальнасцямі, але гэта вынік глыбіннай русіфікацыі беларусаў. Маскоўцы беларускай мовы не разумеюць, што сведчыць пра даволі вялікую адрознасць паміж імі і беларусамі.

Аднак я не аспрэчваю, што цяпер да беларусаў самая блізкая нацыя – рускія. Варта пагадзіцца, што Беларусь разам з Масквой належыць да еўразійскай цывілізацыі. Дарэчы, я гэта проста адчуваю. Калі польскія знаёмыя пасля майго знаходжання ў Іркуцку спыталіся, ці варта туды ехаць, я адказаў, што не варта – досыць, калі паедуць у Гродна. І вось нядаўна

прачытаў у Андрэя Стасюка, польскага пісьменніка з беларускімі каранямі, што Іркуцк яго таксама нічым не здзівіў. Праляцеў некалькі тысяч кіламетраў, а адчуваў сябе, быццам бы прыязміўся ў родным Сакалове-Падляшскім, толькі у шмат разоў большым.

І ўсё ж з Масквой не ўсё так проста. Расія належыць да дзяржаў, якія амерыканскі палітолаг Сэмюэл Хантынгтан называў «краінамі на раздарожжы», або «разарванымі» краінамі. Маскоўцы разыходзяцца ў думках: іх краіна – гэта цэнтр самастойнай цывілізацыі ці частка еўрапейскай. На мой погляд, Масква занадта слабая, каб быць цэнтрам асобнай цывілізацыі. Разважаць пра цывілізацыйную прыналежнасць могуць у сталіцы, але ў тым жа Іркуцку, а тым больш ва Уладзівастоку, на мяжы з сапраўднай Азіяй, усе рускія – безумоўныя еўрапейцы, ды і такімі іх бачаць азіяты.

Вышэйсказанае ў нашмат большай ступені датычыць беларусаў, якія жывуць літаральна на мяжы еўрапейскага Захаду. Нікуды нам ад гэтага не дзецца. Не будзем забываць, што да адной з намі цывілізацыі належыць Украіна. Менавіта ўкраін-

Белая Русь у другой палове XVII стагоддзя

цы былі для нас узорам у час фарміравання мадэрнай нацыі – мы ішлі за імі на крок ззаду. Сучасная Украіна мае вялікі патэнцыял. Гэта пяцідзясяцімільённая дзяржава, якая, вядома, перажывае крызіс, але беларускі інтарэс у тым, каб украінцам шанцавала.

– Беларусь і Украіна да канца XVIII стагоддзя разам існавалі ў межах Кіеўскай Русі, Літвы, Польшчы і ўспрымаліся іншаземцамі часта як адно цэлае. Пра нашу блізкасць сведчыць падабенства моў, амаль іх тоеснасць, немагчымасць дагэтуль размежаваць спрэчныя палескія і падляшскія тэрыторыі. Як Вы мяркуеце, чаму ў Новы час не ўзнікла адзіная «заходня-руская» нацыя без падзелу на беларусаў і ўкраінцаў?

– Не «заходняруская», але проста «руская» нацыя на самай справе існавала ў межах Вялікага княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай. Але чаму яна раскалолася на дзве, беларусаў і ўкраінцаў, – пытанне для даследчыкаў. Шмат гадоў над гэтым думаю і не знаходжу адназначнага адказу.

Тэрытарыяльна «руская» нацыя была падзелена ў 1569 годзе ў выніку Люблінскай уніі. Новая мяжа паміж ВКЛ і Польшчай і з'яўляецца сучаснай беларуска-ўкраінскай мяжой, хоць яна нідзе не мае этнічнага характару. Зрэшты, раней ніхто гэтага падзелу быццам бы і не заўважаў. Розніца толькі ў тым, што падаткі з розных бакоў мяжы ішлі або ў Вільню, або ў Кракаў ці Варшаву.

Як мне здаецца, пачаткам рэальнага раздзялення было далучэнне аўтаномнай казацкай дзяржавы Украіны – Маларасіі – да Масквы, што канчаткова аформілася ў выніку Андрусаўскага перамір'я 1667 года. Пасля было скасаванне статусу «руская» мовы як дзяржаўнай у ВКЛ у 1697 годзе. «Руская» літаратурная мова выйшла з ужытку ў Рэчы Паспалітай.

Казацкія гісторыкі стварылі гістарычны міф, пераняты пасля ўкраінцамі Новага часу. Нарэшце, Т. Шаўчэнка стварыў новую літаратурную мову на аснове палтаўскай гаворкі і папулярна заваў назву «Украіна».

Беларускі нацыянальна-дзяржаўны міф, згодна з якім вытокі нашага народа ідуць ад Полацкага княства і ВКЛ, быў створаны пасля 1862 года. Выбар дыялек-

та, які стаў асновай літаратурнай мовы, быў зроблены толькі ў пачатку XX стагоддзя на карысць віленскай гаворкі. Такім чынам, каштоўнасці ліцвінства, якія не маюць ніякага значэння для ўкраінскай культуры, сталі часткай беларушчыны.

– Пра якія народы беларусы могуць гаварыць як пра сапраўды братэрскія?

– Я ўвогуле скептычна стаўлюся да самога тэрміна «братэрства паміж народамі».

Мне сталі вельмі сімпатычныя літоўцы, калі я з імі бліжэй пазнаёміўся, але ніякага братэрства з імі я не адчуваю, хоць у маіх венах цячэ і літоўская кроў. Урэшце, пра братэрства вельмі трапна сказаў польскім даследчыкам адзін беларускі селянін. На пытанне, ці праўда, што рускія – гэта браты беларусаў, мужык адказаў: «Так, гэта праўда, што рускія нашы браты. Але мой брат – гэта не я».

– І тым не менш, ці не здаецца Вам, што «руская» спадчына беларусаў вымушае паглядзець, напрыклад, на падзеі 1772–1795 гадоў, эпоху падзелаў Рэчы Паспалітай, як на ўз'яднанне дзвюх частак адной Русі – Белай і Вялікай, хай сабе і ў складзе імперскай Расіі?

– Жыхары Беларусі гаварылі тады на іншай мове і вызнавалі іншую веру. Расію нашы продкі не лічылі сапраўднай Руссю, а яе жыхароў рускімі. Для нашых продкаў усходнія суседзі былі Масквой, а мы для іх спачатку літоўцамі, а пасля – палякамі. У час падзелаў Рэчы Паспалітай Расія не спасылалася на супольную з Беларуссю гісторыю. Нават назва Беларусь у трактаце аб перадачы Рэччу Паспалітай зямель над Дзвіной і Дняпром не згадваецца. Масква проста далучыла патрэбную ёй па геапалітычных і эканамічных прычынах тэрыторыю. Паколькі тутэйшыя называлі гэтую тэрыторыю «Беларуссю», дык і пасля далучэння яе назвалі «беларускімі губернямі». Толькі пасля быў створаны міф пра «ўз'яднанне».

– Літва адзначыла летась сваё тысячагоддзе. Беларусь нібыта мае больш даўнюю гісторыю, але назва краіны маладзейшая. Колькі ж нам гадоў як цывілізацыі (я не кажу пра эпоху балцкага субстрату і каменнага веку)?

– Сённяшняя Літва належыць да заходнееўрапейскай цывілізацыі, да якой

далучалася доўга і пакутліва з сярэдзіны XIII стагоддзя. З Беларуска справа больш складаная. Спярша, з канца X стагоддзя, наша краіна далучалася да візантыйскай цывілізацыі. З XIII стагоддзя нас сталі далучаць да заходнееўрапейскай культуры. Масква ж з таго часу манголамі ўцягвалася ў еўраазіяцкую цывілізацыю, але ж таксама падавалася вялікаму заходнееўрапейскаму ўплыву. Цікава, што ўжо аўтар «Апісання зямель», які першы згадаў Белую Русь, разважаў, ці Русь належыць да Еўропы, ці да манголаў (ён сам лічыў, што Русь і ўсе праваслаўныя краіны – частка Еўропы). З канца XVIII стагоддзя Беларусь перажывае ўсе цывілізацыйныя перамены разам з Масквой. І ўсё ж вызначальны перыяд – гэта XIII стагоддзе, калі нават клімат памяняўся (пахаладнела), і невыпадкова, відаць, з’явілася «Белая Русь». Такім чынам, нашай складанай цывілізацыі не больш за тры чвэрці тысячагоддзя.

– **Як быць са спадчынай Вялікага княства Літоўскага, калі мы ад пачатку не каталіцкая Літва, а праваслаўная Русь? Няўжо пяцьсот гадоў нашы продкі жылі ў чужой літоўскай дзяржаве?**

– Тая дзяржава афіцыйна называлася Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. Яшчэ Гедымін выступаў як кароль ліцвінаў і русінаў. Паводле 12-га артыкула трэцяга раздзела «Аб шляхецкіх вольнасцях і аб размнажэнні Вялікага княства Літоўскага» Статута 1588 года, русіны былі дзяржаўным народам нароўні з літоўцамі і жамойтамі: «Але то все мы и потомки наши, великие князи литовские, давати будем повинны только Литве, Руси, Жомойти, родичом старожитным и уроженцом Великого князства Литовского и иных земель, тому Великому князству належачых». Прычым дзяржаўнай мовай да канца XVII стагоддзя заставалася «руская», як падкрэсліваў Леў Сапег, «свая ўласная» мова. Безумоўна, на працягу XVII стагоддзя русіны былі адсунуты на задні план, але ж тое самае здарылася і з

Ілья Рэпін,
«Беларус (партрэт
селяніна
С. Шаўрова)».
1892 год

літоўцамі. З XVIII стагоддзя Літвой і Беларуска кіравала эліта шматнацыянальнага паходжання, з польскай мовай і культурай, а карэнныя літоўцы ўжо голасу не мелі. Практычна ўсе рэсурсы дзяржавы працавалі на ўмацаванне польскай нацыі. Як з беларускага, так і з літоўскага пункту гледжання можна гаварыць пра крах Вялікага княства, але гэта быў крах нашай агульнай дзяржавы.

– **Многія лічаць, што беларуская нацыянальная ідэя нарадзілася ў канцы XIX стагоддзя, а яе аўтар – Францішак Багушэвіч.**

– Як Багушэвіч, так і Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч былі беларускімі літаратарамі, бо пісалі па-беларуску, але яны не дэкларавалі сябе нідзе і ніколі беларусамі, таму не маглі быць аўтарамі беларускай нацыянальнай ідэі. Наогул, беларуская нацыянальная ідэя развівалася арганічна на працягу некалькіх стагоддзяў і як такая не мае свайго аўтара. Можна толькі гаварыць пра асобы, унёсак якіх быў большы за іншых. Дунін-Марцінкевіч не ўнёс увогуле нічога ў беларускую ідэю, ён проста выдатна пісаў па-беларуску, а яго творы аб’ектыўна мацавалі беларускасць. Багушэвічаў уклад важкі ў тым сэнсе, што паэт вельмі эмацыянальна выступіў у абарону беларускай мовы і ўзвышана загаварыў пра Беларусь. Але ў той час ідэя існавання Беларусі ды беларускай мовы і нацыі ўжо гучала.

– **З якога часу можна гаварыць пра існаванне беларускага народа, мовы, дзяржавы?**

– Усё залежыць ад дэфініцый. На генетычным узроўні наш народ сфарміраваўся дзесьці ўжо дзве з паловай тысячы гадоў таму. А вось як нацыя, якая ўсведамляе сябе такою, беларусы існуюць толькі з другой паловы XIX стагоддзя.

Пра мову я не кампетэнтны разважаць. Аднак як гісторык магу сказаць, што для кантактаў з Масквой патрабаваліся перакладчыкі ўжо ў XVI стагоддзі. Паміж беларускай і ўкраінскай мовамі іншаземцы заўважылі розніцу ў сярэдзіне таго ж стагоддзя, хоць русіны Рэчы Паспалітай (продкі сучасных беларусаў і ўкраінцаў) сталі адрозніваць свае мовы толькі ў першай палове XVII стагоддзя.

Традыцыю дзяржаўнасці на нашых землях, калі яе пачынаць ад Полацка, трэба

адлічваць з сярэдзіны IX стагоддзя. Тады вікінг з клана Рагнара Лодбрака, Гастынг, або Гальфдан Рагнарсон, узяў Полацк, які абараняў яго «кароль» Веспасій. Гэта інфармацыя паходзіць з легендарнай часткі дацкіх хронік. Зрэшты, верагоднасць гэтай легенды не меншая, чым некаторых паданняў, змешчаных у «Аповесці мінулых гадоў».

А вывад такі: дзяржаўная традыцыя ў нас даўнейшая за нацыю, мову і рэлігію.

– У час нашай гутаркі я пачуў некалькі супярэчлівых фактаў. Вы казалі, што беларусы і ўкраінцы да сярэдзіны XVII стагоддзя і далучэння Левабярэжнай Украіны да Расіі былі адным рускім народам. Але Белая Русь і беларусы ўзніклі ўжо ў канцы XVI стагоддзя, першы беларус Саламон Рысінскі заявіў пра сябе тады ж. Таксама Вы казалі пра існаванне беларускага народа ў пачатку XIX стагоддзя, але фарміраванне нацыі адносіце да канца гэтага стагоддзя. Як Вы патлумачыце такія супярэчнасці?

– Я не бачу тут супярэчнасцей. Белая Русь была рэгіёнам са сваім выразным абліччам і імкненнем да аўтаноміі ў складзе ВКЛ, але толькі рэгіёнам.

Рысінскі быў адзіным чалавекам на цэлую эпоху, які сам сябе назваў беларусам, прычым невядома, як ён успрымаў продкаў сучасных украінцаў. Хоць трэба сказаць, што «беларускасць» Рысінскага была хутчэй за ўсё літаратурная. У побыце ён успрымаў сябе, відаць, русінам.

Што да часу з’яўлення на гістарычнай арэне беларускага народа, то найперш трэба сказаць – у беларускай мове ёсць некалькі значэнняў слова «народ». Таму я не схільны называць, напрыклад, мадэрную нацыю народам. На пачатку XIX стагоддзя беларусы былі народам як насельніцтва, або племя, але не як нацыя. Такі народ меў на ўвазе расійскі дзекабрыст Павел Пестэль, калі сцвярджаў, што беларусы слабыя, каб стварыць сваю дзяржаву, або Адам Міцкевіч, калі лічыў, што сярод польскага люду няма больш шчырых людзей «за нашых каўтуністых беларусаў».

Сучасныя беларусы ўзніклі ў выніку сімбіёзу двух гістарычных народаў – русінаў і літвінаў (менавіта ў такой чарговасці). Пра ролю літвінаў сведчыць актыўнасць іх нашчадкаў – каталікоў у беларускім нацыя-

нальным руху на мяжы XIX і XX стагоддзяў і роля ВКЛ у беларускім нацыянальна-дзяржаўным міфе.

Можна сказаць, што сённяшнія беларусы – нашчадкі часткі русінаў (другая частка – украінцы) і часткі літвінаў (другая частка – сённяшнія літоўцы). З беларускай нацыяй і яе зыходнымі нацыямі, рускай і літоўскай, здарылася нешта падобнае да таго, што адбываецца з бронзай – сплавам медзі і волава. Медзь і волава, якія не ўвайшлі ў рэакцыю, застаюцца, але з’яўляецца і новая якасць – бронза. Яна пры гэтым мацнейшая за зыходныя металы...

– Як вы лічыце, праект «Беларусь» пасля абвяшчэння незалежнасці ў 1991 годзе і пабудовы сучаснай нацыянальнай дзяржавы можа лічыцца рэалізаваным? У чым асаблівасць сучаснай Беларусі ў параўнанні з тымі яе «мадэлямі», якія ствараліся ў мінулым?

– Перш за ўсё, я не прызнаю тэрміна «праект» у адносінах да Радзімы. Дарэчы, уласная дзяржава неабавязковая для кансалідацыі нацыі. Каталонцы не маюць сваёй дзяржавы, а іх узроўню кансалідацыі мы можам толькі пазаздросціць. Наогул, я выступаю супраць папулярнай тэорыі, што нацыю стварае дзяржава. Яна грунтуецца на прыкладзе Францыі як нібыта ўзорнай нацыянальнай дзяржавы. Тым часам Францыя – гэта якабінская імперыя, могільнік некалькіх нацый. Паводле французскага ўзору бальшавікі стваралі «савецкую нацыю». Да французскага тыпу належыць і амерыканская нацыя. Еўрапейскія нацыі ў большасці ўзніклі на этнічным прынце. Такая вялікая этнічная нацыя, як немцы, ад спробы згуртавацца ў адну нацыянальную дзяржаву (у часы Першай і Другой сусветных войнаў) толькі пацярпела, страціўшы не толькі дзве імперыі (прускую і аўстрыйскую), але і годнасць.

Як ні dziўна, сённяшняя Беларусь вельмі падобная да Вялікага княства Літоўскага. Як ВКЛ ад пачуцця слабасці трымалася Польшчы і пальшчызыны, так Беларусь сёння трымаецца Расіі. Але ёсць і вельмі істотнае адрозненне – цяпер няма алігархаў, якія раней называліся магнатамі і рабілі немагчымымі любыя спробы рэформаў.

Гутарыў Віктар КОРБУТ ▀

